

Ibrahim Abouleish

SEKEM

Sociaal ondernemen brengt
de woestijn tot bloei

Geactualiseerde en sterk bewerkte uitgave

Uitgeverij Jan van Arkel

INHOUD

	Voorwoord door Willem Ferwerda	10
	Voorwoord door Ibrahim Abouleish	12
	Het visioen	15
Deel 1	De jonge jaren	16
	Kindertijd	18
	Cairo	20
	Zomer op het platteland	25
	Tienerjaren in Egypte	27
	Afscheid van Egypte	31
	Studeren in Europa	33
	Vorming van ons gezin	34
	Studie en cultuur	36
	Ontmoeting met president Sadat	41
	Beroepsleven	43
	Een voordracht in St. Johann	44
	Een reis naar Egypte	46
	Het hart tracht te verstaan	50
	Afscheid van Europa	54
Deel 2	Het begin van SEKEM	56
	Woestijnland	58
	Het water	63
	Bomen bieden schaduw	65
	Mensen van de woestijn	67
	Energievoorziening	68
	Het ronde huis	69
	Economisch begin	71
	Weerstand	73
	Ontmoetingen	77
	Ademhalen	79
	Mensen op SEKEM - Mohamed Abd El Zaher	81

Deel 3	SEKEM, een veelzijdig sociaal organisme	83
	Economisch fundament	84
	Associaties tussen Egypte en Europa	84
	Bezoek uit Cyprus	87
	LIBRA moet leven	89
	Economy of love	93
	Katoenrevolutie	97
	De 'Zonaanbidders'	100
	Mensen op SEKEM - Helmy Abouleish	103
	Farmaceutisch ondernemen in de woestijn	106
	Geneesmiddelenbedrijf ATOS	110
	De Holding	113
	Mensen op SEKEM - Tamer Badr	115
	Vorming en cultuur	116
	'SEKEM is één grote school'	116
	Mensen met een beperking werken mee	116
	De Kamillekinderen	118
	De opening van de school	120
	Mensen op SEKEM - Hanem Mahmoud Youssef	128
	De vakschool	129
	Volwasseneneducatie	131
	Het medisch centrum	140
	Feesten vieren	143
	De 99 namen van Allah	147
	Islamonderzoek	150
	Sociale processen	152
	Nieuwe vormen van samenwerking	152
	De Alternatieve Nobelprijs	156
	Licht in de duisternis	158
	De natuur als maatschappelijke leermeester	161
	Dynamisch evenwicht	161
	Schepping vanuit evenwicht	162
	Honderd procent biologisch Egypte	164

Deel 4	SEKEM als inspiratiebron voor wereldwijde duurzame ontwikkeling	166
	Mondiale netwerken	168
	SEKEM als levend ontwikkelingsmodel	168
	International Association for Partnership (IAP)	173
	De SEKEM Vriendenkringen in Europa	173
	De Wereldtoekomstraad	176
	De Heliopolis Universiteit	178
	Hoop voor Egypte	178
	Core Program en verbinding met de praktijk	180
	Het Social Innovation Center	183
	Mensen op SEKEM - Heba Mosalam	184
	Maatschappelijk en spiritueel vertrouwen	185
	Het SEKEM-weefsel	185
	Alleen is men nergens toe in staat	187
	Vooruitzichten voor Egypte	188
	De heuvel	191
	Bijlagen	194
	Kaart van Egypte met SEKEM-vestigingen	196
	Historisch overzicht met register	198
	<i>Qasida SEKEM</i> – SEKEM symfonie	202
	Vriendenkring en adressen	206

Voorwoord door Willem Ferwerda

De dag dat ik me voornam om dit voorwoord te schrijven, begon met het trieste bericht dat Ibrahim Abouleish op 80-jarige leeftijd was overleden. Het was vrijdag 16 juni 2017: de dag van zijn begrafenis. Wat mij die dag opviel, was met hoeveel respect, bewondering en genegenheid er door iedereen over hem gesproken werd. Ibrahim Abouleish was voor hen duidelijk een uitzonderlijk mens. En dat was hij inderdaad.

In januari 2014 ontmoette ik Ibrahim voor het eerst bij SEKEM in Egypte als onderdeel van een bestuursvergadering op uitnodiging van de Triodos Bank. Een vriendelijke, wijze en gepassioneerde man die van zijn project in de woestijn zijn levenswerk had gemaakt, met een ongekende visionaire aanpak.

Al jaren stond SEKEM hoog op mijn lijstje om te bezoeken. Ik wilde kennismaken met de drijfveren van Ibrahim, zijn zoon Helmy en iedereen van de familie Abouleish. Met mijn *roots* in de internationale natuurbescherming was ik op zoek naar concrete voorbeelden die de verbinding tussen ecologie en economie in de praktijk brachten. SEKEM was zo'n bedrijf, dat een geheim met zich meedroeg dat veel verder ging dan natuurbehoud of duurzame landbouw. Ibrahim had vanuit zijn droom, die voortkwam uit zijn diepe verlangen om medemenselijkheid te verbinden met natuur, een bedrijf gesticht dat in alle opzichten uniek was. Een landbouwbedrijf dat mensen middels cultuur, onderwijs, gezondheidszorg en biodynamische landbouw, met de natuur en daardoor met elkaar verbond.

Tijdens deze bijeenkomst, net na het korte presidentschap van Morsi, gaf Ibrahim ons een kort college waarin hij zijn historisch perspectief gaf op de huidige staat van Egypte. Toen hij werd geboren, telde het land 18 miljoen inwoners; toen hij stierf meer dan 95 miljoen, met alle gevolgen voor de voedselvoorziening, uitputting van landbouwgronden, werkgelegenheid en armoede. Ibrahim bezat de kunst om deze trieste ontwikkelingen vanuit de lange termijn met een toekomstgerichte blik hoopvol vorm te geven. Het universele van de mens in relatie met de natuur en zijn cultuur stond daarbij centraal. Het was een prachtig voorbeeld van het etaleren van zijn drie talenten – of zoals hij dat zelf noemde 'zielekrachten': zijn vermogen te leren, zijn sociale en communicatieve vaardigheden, en zijn creativiteit, waarmee hij ontelbare verbindingen legde.

Ik was getroffen hoe hij de synthese van de islamitische en christelijke cultuur had verrijkt met antroposofische kennis. Het gaf hem de mogelijkheid om naast een treffende analyse van de problemen waar Egypte mee worstelde, oplossingen te bieden. De Egyptische politiek moest zich volledig richten op goed onderwijs aan de arme massa's, waarbij de verbinding tussen kennis en zelfkennis centraal moest komen te staan. Daarnaast moest duurzaam landgebruik voorop staan. Dat sloot aan bij de volgende stap die Ibrahim na SEKEM had gezet: het oprichten van de Heliopolis Universiteit in Caïro.

Ibrahim Abouleish was een moedig ondernemer. Decennia eerder had hij zich uitgesproken over de toekomst van Egypte. Tijdens een conferentie in de zestiger jaren onder leiding van de toenmalige president Nasser en de latere president Sadat bepleitte hij, tegen de heersende oorlogstaal in, dat Egypte en Israël in vrede zouden moeten leven om zo te kunnen werken aan een goed functionerende economie en cultureel leven. Ook was hij een van de weinige Egyptenaren die begreep dat de bouw van de Assoean-dam op de lange termijn ernstige effecten zou hebben op de landbouw, de ecologie en de gezondheidszorg.

Met het realiseren van zijn droom om SEKEM als holistisch landbouwbedrijf te laten groeien, heeft Ibrahim Abouleish laten zien met wat voor een doorzettingsvermogen hij gezegend was. De vele tegenslagen – zo is hij beschimpt door wetenschappers, uitgelachen door politici en gewantrouwd door conservatieve moslims – weerhielden hem er niet van zijn droom te realiseren. Ondanks dat alles ging hij door, gebruikmakend van zijn gaven en met steun van zijn vrouw Gudrun, zijn kinderen en kleinkinderen, en tal van supporters in binnen- en buitenland.

Zijn overtuiging dat hij bezig was om de nieuwe economie uit te vinden, begon – zeker de laatste jaren van zijn leven – in steeds bredere kring te landen. Met SEKEM heeft hij het lef gehad om aan deze nieuwe economie vorm te geven, gebaseerd op sociale, ecologische en universele spirituele waarden, en gericht op duurzaam rendement en een beter leven voor de mensen. Hij was zijn tijd ver vooruit. De klimaatop in Parijs in december 2015 maakt duidelijk hoe belangrijk het is, dat koolstof en water worden vastgehouden in bodem en gewas. Daarom heeft landschapsherstel, waarbij duurzame landbouw en bosbouw worden geïntegreerd, steeds meer de toekomst. Op de drempel van het Antropoceen, het tijdperk waarin de mens dominant lijkt te zijn en zijn sporen overal op de planeet achter heeft gelaten, is het noodzakelijk dat we het werk van Ibrahim Abouleish voortzetten en opschalen.

Ibrahims levensloop en levenswerk zijn een inspiratie voor de jonge generatie die keihard moet bouwen aan een regeneratieve economie, die welzijn, welvaart en vrede brengt. Of in de woorden van Ibrahim zelf: 'omdat ik weet dat de gesteldheid en de kwaliteit van de omgeving een weerspiegeling is van de zieletoestand van de mensen.'

Willem Ferwerda
17 juni 2017

Willem Ferwerda is CEO en oprichter van Commonland. Dit bedrijf werkt aan grootschalig landschapsherstel volgens het '4 returns' businessmodel, gericht op het realiseren van sociale, ecologische, financiële en zingevende opbrengsten.

Het visioen

Diep in mijn binnenste leeft een beeld. Midden in een woestijn zie ik me water uit een bron scheppen. Behoedzaam plant ik bomen, kruiden en bloemen en drink hun wortels liefdevol met het kostbare nat. Het koele bronwater lokt dieren en mensen, die zich verkwikken en laven. Bomen bieden schaduw, het land wordt groen. Bloemen verspreiden hun geur, insecten, vogels en vlinders tonen hun overgave aan God, de Schepper, als spraken ze de eerste soera van de Koran. En de mensen – die deze stille aanbidding van God gewaar zijn – tonen zorg en respect voor al het geschapene als weerspiegeling van de paradijstuin op aarde.

Dit beeld van een oase te midden van een omgeving die het leven vijandig gezind is, is voor mij een opstandingsmotief, vroeg in de ochtend na een lange wandeling door de nachtelijke woestijn. Het stond me als concreet beeld voor ogen, lang voor het feitelijke werk in Egypte van start ging. Maar eigenlijk wilde ik meer: ik wilde dat de hele wereld zich zo zou ontwikkelen.

Lang heb ik erover nagedacht hoe het initiatief dat ik tot ontwikkeling wilde brengen, moest heten. Doordat ik me had beziggehouden met de oude Egyptische cultuur, wist ik dat SEKEM levenskracht betekende. Dát was de naam die ik koos voor de onderneming die ik aan de rand van de woestijn wilde opzetten. Dit boek verhaalt hoe alles zich heeft ontwikkeld.

Deel 2 Het begin van SEKEM

'Verstoort het evenwicht niet en houd de juiste maat en verlies die niet.'

Koran 55:59

Woestijnland

Mijn eerste bezoek na aankomst in Egypte was bij de minister van landbouw. Ik legde hem uit dat ik op zoek was naar een stuk woestijngrond dat ik met biologische methoden wilde verbouwen. Deze druk bezette man trad me vriendelijk tegemoet en luisterde een half uur naar me. Na ons gesprek gaf hij een medewerker van het ministerie opdracht me een aantal woestijnpercelen te laten zien die ik van de staat zou kunnen kopen. Daarvan is in Egypte immers genoeg! We reden eerst naar het westen richting Alexandrië. Vanaf de asfaltweg toonde hij me te koop staande gebieden met een goede watervoorziening. Als ik een van die percelen wilde kopen, zou de minister vast een goed woordje voor me doen. Ik bekeek alles goed, informeerde naar de mensen die hier leefden, stelde vragen over de energie-mogelijkheden en wilde weten of hier wegen konden worden aangelegd. Maar innerlijk voelde ik niets.

Zo ging het de eerste twee dagen. De derde dag vroeg in de ochtend zei Kamel Zahran, mijn contactpersoon, dat hij nog iemand moest bezoeken in verband met zijn nevenbaan, voor we onze reis zouden voortzetten. Hij was landbouwadviseur en wilde een boerderij ten noordoosten van Cairo aan het Ismaïlia-kanaal bezoeken. Omdat ik op deze reis zijn chauffeur was, vroeg hij of ik hem daarheen wilde brengen. Bij het kanaal lieten we de auto staan, staken met het veer over en bereikten de boerderij, waarvan de eigenaar een grote sinaasappelplantage had. Mijn begeleider stelde me aan hem voor en vertelde hem over mijn plannen, waarop de man lachend en met een weids gebaar naar het land antwoordde: 'Nou, dan zult u hier vast en zeker wel wat vinden!' Nadat Kamel Zahran klaar was met zijn werk, liep ik samen met hem verder over het perceel dat zich vanaf het kanaal over een strook van vier kilometer in de woestijn uitstrekte – zo ver als het kanaalwater reikte. Het was heet en de oude man had daar duidelijk last van. Moeizaam liep hij naast me langs de rijen sinaasappelbomen. Het zweet stroomde langs zijn gezicht. Bij de grens van het perceel bleven we staan en keken in de stenige woestijn.

Terwijl hij in de schaduw van een boom wachtte, liep ik alleen verder. Het land, dat zich tot aan de horizon vaalgeel en kaal uitstrekte, zag er zacht glooiend uit. Het stond me wel aan dat het hier niet zo vlak was als in de Nijldelta. Na nog een paar passen in de zinderende zonnehitte merkte ik hoe in mijn binnenste het visioen opdook: de bron, de bomen, het groen van planten en de geur van bloemen, dieren, composthopen, huizen en werkende mensen. Hoeveel kracht zou er wel niet voor nodig zijn om een dergelijk ontoegankelijke, stugge omgeving te veranderen en de woestijn om te toveren in een tuin! Hoeveel arbeidsplaatsen konden daarbij wel niet worden gecreëerd, die verbonden zouden zijn met de mogelijkheid mensen op te leiden en iets heilzaams voor het landschap te bereiken. Ik voelde me door dit land geraakt, alsof iets me had aangesproken. Als ik er nu aan terugdenk, moet ik natuurlijk mijn ongelooflijke naïviteit toegeven, want ik had er geen flauw idee van wat het betekende akkers in de woestijn te creëren en te irrigeren.

We reden er later nog eens naartoe. Alle adviseurs raadden het direct af: de bodemkwa-

Ibrahim Abouleish op de trekker in de begintijd van het landbouwproject, 1977

Foto op pag 56-57: De weg naar de SEKEM- boerderij in 1978

liteit was slecht en de irrigatie moeilijk. Er was geen directe weg van en naar Cairo en dus zouden alle goederen met de veerpont over het Ismailia-kanaal moeten worden vervoerd. De infrastructuur die een bezoeker hier jaren later aantreft en als vanzelfsprekend ervaart – asfaltwegen, elektriciteit, telefoonleidingen en ook de dorpen – zijn pas geleidelijk tijdens de groei van SEKEM ontstaan. Unaniem viel het oordeel dat dit land niet geschikt was. Ik hoorde alles aan. En in de nacht gebeurde het. 's Ochtends vroeg besloot ik deze woestijngrond te kopen. Als het me in deze woestijn en onder deze extreem zware omstandigheden zou lukken de biodynamische landbouw, en alles wat ik vanuit mijn visioen wenste, van de grond te krijgen, dan zou dit model ook toepasbaar zijn in eenvoudiger situaties en zouden we door het overwinnen van al die problemen grote krachten ontwikkelen! Zo stonden de zaken er in 1977 voor.

Met de verwerving van het perceel begon een intensieve planningsfase. Ik probeerde de zeshonderd bij duizend meter zelf uit te meten door de daarvoor noodzakelijke apparatuur te lenen. Op bepaalde punten sloeg ik ijzeren palen in de zandgrond en tekende alles zorgvuldig op papier. Tien jaar lang wist ik alleen bij benadering waar de grenzen van mijn terrein lagen. De latere correcties waren tot mijn verbazing eigenlijk heel klein. In het ontwerp tekende ik

Ibrahim en Helmy Abouleish bij het eerste internationale Biologische Katoen-congres (boven) en Helmy bij de katoenoogst (onder)

Nieuwe bedrijven kwamen erbij. EL MIZAN is een joint-venture met de Nederlandse Grow Group. Dit bedrijf verkoopt biologische zaden en geënt pootgoed aan groentetelers. De firma Predators werd in 2010 opgericht als joint-venture tussen LIBRA en Bioproduction Denmark om insecten te kweken die als natuurlijke insectenbestrijders in de landbouw kunnen worden ingezet.

Wij waren geschokt toen werd aangetoond dat onze zorgvuldig opgekweekte biodynamische specerijen en theeën sporen van chemische bestrijdingsmiddelen bleken te bevatten. Helaas moesten we vaststellen dat de gewassen van de biologisch werkende boeren onder het pesticidegebruik van andere boeren leden. Daarom besloten we naar stukken land te zoeken waar minder gevaar voor contaminatie bestond en gaven veel geld uit aan de aankoop van land. Uiteindelijk richtten we in 2008 'SEKEM for Land Reclamation' op om 2500 hectare nieuw land te kopen in de Sinai, nabij de oase Bahareya en in Minya, mogelijk gemaakt door investeringen van GLS en Triodos Bank. Daar bouwen we nieuwe boerderijen op. Helaas lopen we door de politieke situatie die het gevolg was van de 'Egyptische lente' met de ontwikkeling van deze landerijen nog achter op schema.

Katoenrevolutie

In 1991 stelden we vast dat gedurende het groeiseizoen van katoen vanuit vliegtuigen 35.000 ton pesticide per jaar over de velden werd gespoten – ze vlogen wel twintig keer – waar onze kruiden niet verschoond van bleven. Toen me dat duidelijk was geworden, diende ik een klacht in bij de minister van landbouw. Ik begreep in wat voor een moeilijk parket hij zich bevond, omdat hem geen alternatieven bekend waren. Dit dwong mij naar biologische methoden voor de katoenteelt te zoeken. Bij het opgroeien van de planten en de toenemende hitte ontstaat aantasting door kleine insecten, zoals bladluis, trips en witte vlieg. Dan volgen tijdens de groei van het gewas de Spodoptera rups en de Pectinophora die zich in de zaadoos boort, om maar een paar van de meest gevaarlijke te noemen. In het hete zomerklimaat brengen ze tot wel vier nieuwe generaties voort, die de planten tot aan de oogst aantasten. Het was dus begrijpelijk dat tegen deze hardnekkige schadelijke insecten twintig of meer keren gespoten werd. Wij voelden ons geroepen om tegengas te geven door de biologische methoden onder de aandacht te brengen.

De insectendeskundige dr. Youssef Afifi van de Universiteit van Cairo nam de gelegenheid te baat om zijn laboratoriumervaringen met de Spodoptera vlinder bij een katoenteeltproject in de praktijk te testen. Niemand wist of het wel zou werken, maar we begonnen met de aanplant op een veld van elf hectare in de Nijldelta. Voordat de vlinders waren komen aanvliegen, werden eenvoudige trechters vallen met feromonen (lokkende geurstoffen) in het

veld uitgezet om de vlinders te vangen voordat ze bevruchte eitjes op de planten konden afzetten. Anders zouden uit die eitjes de blad vretende rupsen kruijen die zich weer snel zouden vermeerderen.

Het volgende wat ons te doen stond, was het beschermen van de zaaddozen tegen de insecten die zich erin boren. In die zaadomhulsels bevinden zich de zaden met de vezels die eraan vastzitten, de eigenlijke katoen. Hier zette dr. Afifi Spencer-buisjes in waaruit een geur stroomde die insecten aantrekt. Ze raakten hierdoor in verwarring en konden de zaaddozen niet vinden. In het eerste jaar hield dat verwarrende effect echter niet lang genoeg aan, waardoor elf procent van de zaaddozen toch nog werd aangetast. We verbeterden de methode en al gauw lag het percentage aangetaste planten onder dat wat met chemische bespuitingen in de conventionele katoenteelt werd bereikt. Toen vervolgens de eerste oogst gewogen was, bleek dat de opbrengst ook nog eens tien procent hoger was dan in de conventionele katoenbouw gebruikelijk was. Dat was een prestatie waar we trots op waren en die voor een belangrijk deel te danken was aan de biodynamische landbouwmethode.

Toen we dachten dat daarmee alle problemen waren opgelost en de vliegtuigen dus geen pesticiden boven Egypte meer hoefden te spuiten, bezochten we de landbouwminister om hem van onze positieve resultaten op de hoogte te stellen. De minister stelde een plan op om meerdere malen en op grotere schaal experimenten uit te voeren in de landbouwgebieden waar de insectenvraat het grootst was. Als ook daar positieve resultaten behaald werden, wilde hij een besluit nemen. Helmy ontfermde zich over deze uitdaging en legde met zijn medewerkers door het hele land proefvelden aan. Hij was dag en nacht onderweg om te zorgen dat hij aanwezig was telkens wanneer er snel gehandeld moest worden. Na drie jaar konden we positieve resultaten overleggen.

In 1993 organiseerden we in Cairo het eerste internationale 'Biologische Katoen-congres' ter wereld. Ongeveer honderdtwintig vaklieden uit de hele wereld werden tijdens de oogst in de gelegenheid gesteld om de biodynamische katoenvelden te bezoeken. De Egyptische televisie was erbij aanwezig en zond een uiterst positieve reportage uit, waaruit bewondering sprak voor ons succes. Ook de minister van landbouw had de ontwikkelingen met belangstelling gevolgd en was op onze uitnodiging met enkele medewerkers op het congres aanwezig. Hij sprak zijn waardering uit voor de succesvolle teelt van biologische katoen en reageerde moedig door de bespuitingen met pesticiden vanuit de lucht te verbieden. Hij beloofde 'de SEKEM-methode' in het hele land te gaan toepassen. Daarop werd een oppervlak van tweehonderdduizend hectare aangewezen waar het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen verboden werd. Een jaar later werd het gebied tot vierhonderdduizend hectare uitgebreid – destijds het totale oppervlak waarop katoen werd verbouwd. Overal ging men bij de gewasbescherming van katoen op ecologische methodes over.

Het valt nauwelijks te beschrijven wat deze maatregel teweeg bracht, nu de chemische industrie jaarlijks vijfendertigduizend ton gif niet meer kon afzetten. De daarbij betrokken

Gudrun Abouleish geeft naailes aan meisjes in de beginjaren van NatureTex

Kinderkleding met het Demeter-keurmerk, dat laat zien dat de katoen biodynamisch is geteeld